YAGONA TARIX VA UMUMIY KELAJAK: MARKAZIY OSIYO RESPUBLIKALARI DIPLOMATLARINING BMT BOSH ASSAMBLEYASIDAGI ISHTIROKI TARIXIDAN (1950-YIL)

Abdullayev Botir Jabbor o‘g‘li,
tayanch doktorant,
Termiz davlat universiteti, O‘zbekiston tarixi kafedrasi
E-mail: abdullayevbotir24061995@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada 1950-yil sentabrida “Izvestiya” gazetasida e’lon qilingan SSSR delegatsiyasining BMT Bosh Assambleyasi V sessiyasiga tayinlanishi haqidagi TASS xabari tahlil qilinadi. Delegatsiya a’zolarining o‘rinbosarlari sifatida O‘zbekiston SSR va Qozog‘iston SSR tashqi ishlar vazirlarining ko‘rsatilishi Markaziy Osiyo respublikalarining xalqaro munosabatlardagi o‘rni, ularning umumiy tarixiy yo‘li va bugungi mintaqaviy hamkorlikning tarixiy ildizlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, BMT, O‘zbekiston SSR, Qozog‘iston SSR, diplomatiya tarixi, A.X.Boboxo‘jayev, SSSR delegatsiyasi, 1950-yil.

Annotation. The article analyzes the TASS report published in the newspaper Izvestiya in September 1950 on the appointment of the USSR delegation to the fifth session of the UN General Assembly. The inclusion of the foreign ministers of the Uzbek SSR and the Kazakh SSR among the deputies of the delegation members is examined in terms of the place of the Central Asian republics in international relations, their common historical path, and the historical roots of present-day regional cooperation.

Keywords: Central Asia, UN, Uzbek SSR, Kazakh SSR, history of diplomacy, A.Kh.Boboxo‘jayev, USSR delegation, 1950.

Аннотация. В статье анализируется сообщение ТАСС, опубликованное в газете «Известия» в сентябре 1950 г., о назначении делегации СССР на пятую сессию Генеральной Ассамблеи ООН. Указание министров иностранных дел Узбекской ССР и Казахской ССР среди заместителей членов делегации рассматривается с точки зрения места среднеазиатских республик в международных отношениях, их общего исторического пути и исторических корней современного регионального сотрудничества.

Ключевые слова: Центральная Азия, ООН, Узбекская ССР, Казахская ССР, история дипломатии, А.Х.Бабаходжаев, делегация СССР, 1950 г.

DOI: 10.5281/zenodo.24284490

“Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak” g‘oyasi mintaqa xalqlarining asrlar davomida shakllangan madaniy, iqtisodiy va siyosiy aloqalariga tayanadi. Odatda bu aloqalar qadimgi savdo yo‘llari, Temuriylar davri va XIX–XX asrlardagi umumiy tarixiy taqdir misolida o‘rganiladi. Biroq, mintaqa respublikalarining XX asr o‘rtalaridagi xalqaro munosabatlardagi ishtiroki nisbatan kam yoritilgan mavzulardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada shu yo‘nalishdagi aniq tarixiy manba – 1950-yil sentabrida e’lon qilingan SSSR delegatsiyasining Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) Bosh Assambleyasi V sessiyasiga tayinlanishi haqidagi xabar tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy manbasi “Izvestiya” gazetasining 1950-yil 12-sentabrdagi 217 (10366)-sonida TASS xabari sifatida bosilgan matn bo‘lib, u keyinchalik kitob ilovasida qayta nashr etilgan [1]. Maqolaning maqsadi – ushbu hujjat asosida O‘zbekiston SSR va Qozog‘iston SSR tashqi ishlar vazirlarining delegatsiya tarkibidagi o‘rnini aniqlash hamda uni Markaziy Osiyo respublikalarining umumiy siyosiy-diplomatik tajribasi nuqtai nazaridan baholashdir. Tadqiqotda tarixiy-tahliliy, manbashunoslik va qiyosiy usullardan foydalanildi.

Manba va uning mazmuni. TASS xabariga ko‘ra, SSSR Vazirlar Soveti Nyu-Yorkda 19-sentabrda ochiladigan BMT Bosh Assambleyasining beshinchi sessiyasiga delegatsiya tayinlagan. Delegatsiya rahbari etib SSSR tashqi ishlar vaziri A.Ya.Vishinskiy belgilangan. Delegatsiya a’zolari sifatida Ya.A.Malik (tashqi ishlar vaziri o‘rinbosari, SSSRning Xavfsizlik Kengashidagi vakili), A.S.Panyushkin (SSSRning AQShdagi elchisi), G.N.Zarubin (SSSRning Buyuk Britaniyadagi elchisi) va A.A.Arutyunyan (SSSR Tashqi ishlar vazirligi kollegiyasi a’zosi) ko‘rsatilgan [1].

Xabarning Markaziy Osiyo tarixi uchun eng muhim qismi shundaki, delegatsiya a’zolarining o‘rinbosarlari sifatida ikki ittifoq respublikasining tashqi ishlar vazirlari – Qozog‘iston SSR vaziri T.T.Tajibayev va O‘zbekiston SSR vaziri A.X.Boboxo‘jayev (rus tilidagi matnda “Бабаходжаев”) nomi keltirilgan. Delegatsiya maslahatchilari qatorida B.F.Podtserob, S.K.Tsarapkin, V.M.Xvostov, P.D.Morozov, A.A.Roshchin va V.M.Zonov qayd etilgan. Xabarda, shuningdek, Vishinskiy 11-sentabrda Moskvadan Nyu-Yorkka jo‘nab ketgani bildirilgan [1].

Shu sonning o‘zida Ukraina SSR delegatsiyasi tarkibi ham e’lon qilingan: unga Ukraina SSR Vazirlar Soveti Raisining o‘rinbosari A.M.Baranovskiy rahbarlik qilgan, delegatsiya a’zolari sifatida A.D.Voyna, G.D.Stadnik, S.P.Demchenko va P.P.Udovichenko ko‘rsatilgan [1]. Bu holat O‘zbekiston va Qozog‘iston

vakillarining alohida delegatsiya sifatida emas, balki umumittifoq delegatsiyasi tarkibida ishtirok etganini yaqqol ko‘rsatadi.

Tarixiy-huquqiy kontekst. 1944-yil 1-fevralda SSSR Oliy Kengashi qonuniga muvofiq ittifoq respublikalariga tashqi davlatlar bilan munosabatlar o‘rnatish huquqi berildi va tashqi ishlar xalq komissarligi umumittifoq tuzilmasidan ittifoq-respublika tuzilmasiga aylantirildi [2]. Natijada respublikalarda tashqi ishlar xalq komissarliklari, keyinroq vazirliklari tuzildi. 1945-yilda esa Ukraina SSR va Belorussiya SSR BMT Ustavini imzolagan davlatlar qatoriga kiritildi [3]. O‘zbekiston va Qozog‘iston BMTda mustaqil a’zo maqomiga ega bo‘lmadi, ammo ularning tashqi ishlar vazirlari SSSR delegatsiyasi tarkibida ko‘rsatildi.

Shu tariqa, rasmiy-huquqiy jihatdan respublikalar tashqi aloqa huquqiga ega bo‘lgan bo‘lsa-da, amalda tashqi siyosatning asosiy yo‘nalishi markazda belgilangan. Shunga qaramay, delegatsiya tarkibida o‘zbek va qozoq rahbarlarining nomi keltirilishi respublikalarning xalqaro maydondagi ramziy ishtirokini ta’minlagan va ularning diplomatik tajriba to‘plashi uchun imkoniyat yaratgan.

Manba tahlili va Markaziy Osiyo konteksti. Manbaning birinchi o‘ziga xos jihati – mintaqaviy vakillikdir. Delegatsiya tarkibida Markaziy Osiyoning ikki yirik respublikasi rahbarlari yonma-yon ko‘rsatilgan. Bu ularning xalqaro minbarda bir delegatsiya doirasida, umumiy maqsad yo‘lida ishtirok etganini bildiradi. Ikkinchidan, ularning o‘rinbosarlik maqomida bo‘lishi respublika vakillarining delegatsiya ierarxiyasida Vishinskiy va Malik kabi markaziy diplomatlardan keyingi pog‘onada turganini ko‘rsatadi. Uchinchidan, Ukraina SSR delegatsiyasi alohida rahbar va tarkib bilan e’lon qilingani bilan taqqoslaganda, O‘zbekiston va Qozog‘iston vakillarining maqomi o‘zgacha bo‘lganligi yaqqol seziladi.

Shu bilan birga, manbaning imkoniyatlari cheklanganligini ham ta’kidlash zarur. Hujjat faqat delegatsiya tarkibi haqida ma’lumot beradi. Unda A.X.Boboxo‘jayev yoki T.T.Tajibayevning sessiyadagi chiqishlari, qo‘mitalardagi faoliyati va ovoz berishdagi ishtiroki to‘g‘risida ma’lumot yo‘q [1]. Shu sababli bunday masalalarga oid xulosalar faqat BMT arxiv hujjatlari, sessiya stenogrammalari hamda O‘zbekiston va Qozog‘iston arxivlaridagi materiallar bilan tasdiqlanganidan keyingina bayon etilishi mumkin.

1950-yil kuzida Bosh Assambleyaning V sessiyasi Sovuq urush avj olgan, Koreya yarim orolidagi urush davom etayotgan murakkab xalqaro vaziyatda o‘tdi. Bunday sharoitda Markaziy Osiyo respublikalari vakillarining delegatsiyaga kiritilishi, bir tomondan, SSSR tarkibidagi respublikalarning siyosiy ishtirokini namoyish etish usuli bo‘lgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, mintaqaning jahon siyosiy jarayonlariga bevosita aloqadorligini ko‘rsatadi.

Bugungi hamkorlik bilan tarixiy bog‘liqlik. Bugungi kunda O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston BMTning to‘laqonli a’zolari sifatida mustaqil tashqi siyosat yuritmoqda. Mintaqa davlatlari xavfsizlik, suv-energetika, transport yo‘laklari va madaniy aloqalar masalalarida hamkorlik qilmoqda, davlat rahbarlarining maslahat uchrashuvlari esa mintaqaviy muloqotning muhim shakliga aylangan. Ushbu hamkorlikning tarixiy ildizlarini XX asr tajribasidan ham izlash mumkin. 1950-yildagi delegatsiya tarkibi o‘zbek va qozoq diplomatlarining bir jamoa doirasida xalqaro faoliyatiga misol bo‘ladi va “yagona tarix” tushunchasining siyosiy-diplomatik jihatini ko‘rsatadi. Mustaqillik davridagi mintaqaviy muloqot esa “umumiy kelajak” yo‘nalishini belgilaydi.

Xulosa. Tahlil natijalariga ko‘ra, “Izvestiya”ning 1950-yil 12-sentabrdagi soni O‘zbekiston SSR va Qozog‘iston SSR tashqi ishlar vazirlarining SSSR delegatsiyasi tarkibida BMT Bosh Assambleyasi V sessiyasiga tayinlanganini hujjatlashtiradi. Ittifoq respublikalarining tashqi aloqa huquqi amalda cheklangan bo‘lsa-da, bu holat Markaziy Osiyo diplomatlari uchun xalqaro tajriba maydonini yaratgan. Mintaqa xalqlarining umumiy tarixiy yo‘li siyosiy-diplomatik sohada ham namoyon bo‘lgan va bugungi mintaqaviy hamkorlikning tarixiy asosini boyitadi. Mavzuni chuqurroq o‘rganish uchun BMT arxivlari, O‘zbekiston Milliy arxivi va Tashqi ishlar vazirligi arxiv hujjatlariga murojaat qilish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Delegatsiya SSSR na pyatuyu sessiyu Generalnoy Assamblei Organizatsii Ob’edinyonnykh Natsiy (TASS) // Izvestiya, 1950, 12-sentabr, № 217 (10366). Qayta nashr: Ilova 2. Vystupleniya sovetskikh predstaviteley na 5-y sessii Generalnoy Assamblei OON.

2. SSSR Oliy Kengashining 1944-yil 1-fevraldagi “Ittifoq respublikalariga tashqi davlatlar bilan munosabatlar sohasida vakolatlar berish va shu munosabat bilan Tashqi ishlar xalq komissarligini umumittifoq komissarligidan ittifoq-respublika komissarligiga aylantirish to‘g‘risida”gi Qonuni.

3. Ustav Organizatsii Ob’edinyonnykh Natsiy. San-Francisko, 1945.